

Gud, ge mig sinnesro

Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse

NINNA EDGARDH

Ninna Edgardh är professor i kyrkovetenskap, särskilt diakonivetenskap, vid Teologiska fakulteten, Uppsala universitet. Hennes forskning är inriktad på förändringsprocesser i samhälle och kyrka med särskilt fokus på genus, diakoni och liturgi. Förändringarna i Svenska kyrkans gudstjänstliv har skildrats utförligt i boken Gudstjänst i tiden. Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008 (Arcus 2010). Boken skrevs inom ramen för ett expertuppdrag inför den pågående revisionen av Svenska kyrkans handbok för gudstjänst. Skärningspunkten diakoni och liturgi står i fokus för ett flertal av författarens publikationer på både svenska, engelska och tyska.

År 2000 markerar en brytpunkt i Svenska kyrkans historia. En månghundraårig period som statskyrka i ett enhetssamhälle avslutas. Framträder ett självständigt trossamfund, som söker sin roll vid sidan av andra i ett allt mer pluralistiskt samhälle. Förändringen har också en rituell sida. De sista decennierna av 1900-talet präglades av en uppluckring av den rituella enhetlighet som länge präglat kyrkan med stora förändringar i hur dess gudstjänst firas. Syftet med denna artikel är att beskriva och teologiskt diskutera denna rituella förändring. Fokus kommer att ligga på en av de många nya former av gudstjänst som växte fram under 1990-talet, nämligen Sinnesrogudstjänsten eller Sinnesromässan, som snabbt blev en förhållandevis etablerad form både inom Svenska kyrkan och i frikyrkliga och ekumeniska sammanhang.

Gudstjänstformen har fått sitt namn av Sinnesrobönen, som används inom tolvstegsprogrammen i bland annat Anonyma Alkoholister:

Gud, ge mig Sinnesro att acceptera det jag inte kan förändra, mod att förändra det jag kan och förstånd att inse skillnaden.

Sinnesrogudstjänster firades i början av 2000-talet, regelmässigt eller vid enstaka tillfällen, i en

fjärdedel av Svenska kyrkans församlingar.¹ Trots detta har gudstjänstformen i liten utsträckning teologiskt studerats och diskuterats.² Kanske har det att göra med att relationen till tolvstegsrörelsen räckt för att legitimera dess plats i marginalen i ett växande gudstjänstutbud. Samtidigt har detta placerat Sinnesrogudstjänsterna i något av ett teologiskt reservat. När de nu går in på sitt tredje decennium och fortfarande förefaller livaktiga och relevanta för deltagarna, framstår det som hög tid att ta en lite grundligare diskussion om dess plats i Svenska kyrkans gudstjänstliv. För min egen del har frågan aktualiserats av att den församling där jag tjänstgör valt, så vitt jag vet som enda församling i landet, att fira Sinnesrogudstjänst som huvudgudstjänst varje söndag.

¹ Göran Gustafsson, *LUKA 27 om kyrklig sed 2002. Materialbeskrivning. Resultatredovisning. Analysexempel* (Lund: Lunds universitets Kyrkohistoriska Arkiv, 2006), 129-130.

² Tomas Andersson (red.), *Boken om recovery* (Örebro: Libris, 1999); Larsåke W. Persson, *Sinnesrobönen* (Örebro: Libris, 2008, ny rev. utgåva, tidigare publicerad 1977, 2001 och 2003); Helena Rönnberg, *Tolv steg för livet. Brommadiologen och kristen recovery*. Diss. Åbo akademi 2007 (Åbo: Åbo Akademis förlag 2007), 253-264; Lars-Åke Lundberg, "Sinnesrogudstjänster – väckelse i det tysta", 464-467 i *Svensk kyrkotidning* 39/2007.

Jag ska återkomma till Sinnesrogudstjänsternas bakgrund och form, men vill börja med att återge hur de kan upplevas. Petra Pousard sammanfattar sin intervjustudie med att "sinnesrogudstjänstens mer öppna och välkomnande attityd i jämförelse med Svenska kyrkans ordinarie gudstjänstformer gör den attraktiv". Deltagarna upplever "en annan form av gemenskap, ärlighet och delaktighet", som hon kopplar till "utelämnandet av teologiska utläggningar" till förmån för "den personliga erfarenheten av en andlighet". Pousard drar slutsatsen "att sinnesrogudstjänsten kan möta dagens människor och deras behov av personligt andligt sökande" och därmed "stå som en kontrast till Svenska kyrkan som institution vilken kan upplevas som stel och föråldrad och inte ge svar på existentiella frågor förankrade i dagens vardag".³

Beskrivningen fångar flera drag som stöds även av andra källor, men som också tål att problematiseras och diskuteras. Är - eller var - Svenska kyrkans traditionella gudstjänst stel och föråldrad? Vad är det som skapar upplevelsen av gemenskap och delaktighet i Sinnesrogudstjänsten? Hur bekräftas personliga andliga erfarenheter? På vilket sätt ges sökandet plats? Varför finns ordet ärlighet med i beskrivningen? Vad är det i Sinnesrogudstjänsten som passar de existentiella behoven hos "dagens människor"? Och slutligen: Finns i Sinnesrogudstjänsten ett ärende till Svenska kyrkans gudstjänstliv mer generellt?

Från den "svenska" gudstjänsten till kreativ mångfald

Upplevelsen av Sinnesromässan framställs av Pousards informanter i kontrast mot kyrkans "ordinarie gudstjänstformer". Min tolkning är att detta har att göra med att Sinnesromässan uppstått som en del av en större reaktion mot den rituella enhetlighet som länge präglat Svenska kyrkans gudstjänst och som fått den att på ett normerande sätt framstå som "den svenska guds-

tjänsten" i paritet med namnet på den regelbok som styr den, nämligen *Den svenska kyrkohandboken*.

Fortfarande firades i slutet av 1960-talet gudstjänst i princip på samma sätt i alla landets svenskkyrkliga församlingar varje söndag. Högmässan, vanligen utan nattvard, leddes av prästen ensam, medan övriga deltagare stämde in i någon enstaka acklamation, samt i psalmsången, men i övrigt var hänvisade till lyssnande och tyst bön. Till formen låg tyngdpunkten vid den verbala förkunnelsen i skriftetal och predikan. Innehållsmässigt låg tyngdpunkten på Guds upphöjdhet och människans botfärdighet. *Den svenska kyrkohandboken* från 1942 reglerade framför allt prästens tal och agerande. Men titeln säger också något om Svenska kyrkans dominans. Fortfarande tillhörde fler än nio av tio svenskar statskyrkan i slutet av 1960-talet. Det livaktiga frikyrkliga gudstjänstlivet i Sverige osynliggörs däremot helt bakom kyrkohandbokens anspråk på att stå för "det svenska".⁴ Kyrkohandbokens texter underströk också kyrkans nationella karaktär som svensk folkkyrka. Samtidigt var den relation som stod i fokus den enskilda individens förhållande till Gud, snarare än gemenskapen i församlingen eller Kristi kyrka i världen.⁵

Samtliga dessa drag har förändrats radikalt från 1960-talet och framåt. Idag firas ofta många olika gudstjänster under en vecka i en och samma församling och det är inte självklart att gudstjänsterna ser likadana ut i grannförsamlingen. Många är aktiva i gudstjänsten, både enskilt och som kollektiv. Nattvardsgudstjänster har gått från att vara undantag till att vara norm. Beredelseord och predikan har kortats väsentligt och utelämnas ibland. Ungefär en tredjedel av befolkningen står utanför kyrkan och antalet firade huvudgudstjänster har halverats. Såväl kyrkans världsvida karaktär som gemenskapen mellan de gudstjänstfirande har fått större utrymme i handbokens texter, liksom den enskilda individens

³ Petra Pousard, "Gud, ge mig sinnesro! En fenomenografisk undersökning av upplevelser i och kring sinnesrogudstjänsten" (D-uppsats, 10 poäng, vt 2003, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Högskolan i Gävle).

⁴ Jfr Margareta Skog, red., *Det religiösa Sverige. Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet* (Örebro: Libris, 2001), 21.

⁵ Karin Oljelund, *Kristi kropp och Guds folk. En undersökning av ecklesiologin i Svenska kyrkans huvudgudstjänster 1942 – 2000* (Skellefteå: Artos, 2009), 365.

tolkningsutrymme fått ökat utrymme genom förändringar i sättet att fira gudstjänst. Den innehållsliga betoningen ligger snarast på Guds närvaro och villkorlösa kärlek. Samtidigt ska också sägas att till mångfalden och valfriheten hör möjligheten att fortfarande fira högmässa ungefär så som var brukligt på 1960-talet.⁶

Bakgrunden till förändringarna

Eftersom framväxten av Sinnesrogudstjänster kan ses som del av den beskrivna förändringen finns skäl att något utförligare beskriva hur förändringen kom till stånd. Impulserna hade kommit från skilda håll under lång tid. Särskilda ungdomsgudstjänster började firas med ny musik och nya instrument under 1960-talet. Det nationellt inåtvända öppnades upp genom inspiration från växande internationella solidaritetsengagemang och gavs liturgiskt uttryck i mässor från Latinamerika och sånger från den världsvida kyrkan. Impulser från den ekumeniska liturgiska rörelsen, från Andra Vatikankonciliet liturgireform och fortsatta ekumeniska dialoger vidgade perspektiven. Inom den svenska högkyrkligheten spreds för Sverige ovana liturgiska bruk. På andra håll växte ett nytt intresse fram för att forma gudstjänster med anknytning till existentiella frågor i tiden.⁷

Behovet växte av en handboksreform som kunde integrera – och därmed kontrollera – dessa nya impulser i gemensamma ordningar. Kommittéer tillsattes 1968 och 1969 med uppdrag att revidera såväl kyrkohandbok som psalmbok. Med hjälp av en lagändring (!) gavs möjlighet till en organiserad experimentverksamhet.⁸ År 1976 antog kyrkomötet en officiell försöksordning för huvudgudstjänst och andra gudstjänster, som prövades helt eller delvis av närmare tre fjärdedelar av församlingarna. Försöksordning-

ens vidgade möjlighet för församlingen att själv bestämma om sitt gudstjänstfirande, liksom för aktiv medverkan av lekfolk.⁹ På motsvarande sätt prövades från 1982 försöksordningar för dop, konfirmation, vigsel och begravning. Dessa betraktades i den nya ordningen som församlingsgudstjänster, snarare än prästerliga förrättningar och deltagarna uppmuntrades att vara delaktiga i både utformning och genomförande.¹⁰ Försökssamlingar av nya psalmer och visor prövades parallellt med de nya gudstjänstordningarna, vilket blev inledningen på en långt större musikalisk variation.¹¹

Ny handbok möjliggjorde fortsatt förnyelse

Den nya kyrkohandbok som antogs år 1986 gav möjligheter till variation mellan olika gudstjänsttyper, liksom många valfria moment och ett långt mer aktivt deltagande av både enskilda representanter för församlingen och alla gudstjänstfirande. Handboken tillhandahöll särskilda ordningar för familjegudstjänst och familjemässa, i syfte att tillgodose barnfamiljers speciella behov. En ordning för temamässa och en för temagudstjänst (utan nattvard) gav stora möjligheter för en helt lokal utformning av gudstjänsten.¹²

Samtidigt som handboken förändrades skedde en förändring i tonläget i den kyrkliga diskussionen. I slutet av 1960-talet hade konsekvenserna för kyrkan av sekulariseringen börjat diskuteras, bland annat vid Kyrkornas världsråds generalförsamlings möte i Uppsala 1968. Med uppmärksamheten kring nya kyrkohandboken började gudstjänsten allt mer betraktas och diskuteras som ett sekulariseringsproblem. En återkommande tanke var att det låga deltagandet hade med gudstjänstens form att göra och därför

⁶ Denna mycket generaliserade beskrivning är baserad på Ninna Edgardh, *Gudstjänst i tiden. Gudstjänstlivet i Svenska kyrkan 1968-2008* (Lund: Arcus förlag, 2010).

⁷ Åke Andrén, ”Den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under senare decennier” i SOU 1974:67, 45-73; Ingeborg Lundberg et al., *Gudstjänst för människan* (Lund: Håkan Ohlssons, 1972).

⁸ SOU 1974:68, 5.

⁹ SOU 1985:46, 220.

¹⁰ SOU 1985:46, 279.

¹¹ Tjänstgörande kyrkomusiker och präst har möjlighet att fritt byta ut Psalmbokens psalmer mot andra sånger. *Kyrkoordning för Svenska kyrkan*. Femte avd. Gudstjänst. 18 kap. 4 §.

¹² *Den svenska kyrkohandboken. Del I. Den allmänna gudstjänsten och De kyrkliga handlingarna* (Stockholm: Verbum, 1987).

också kunde ändras genom att ändra formen. Stift och rikskyrka börjar anställa specialister för att utveckla gudstjänstlivet. Likaså växer en mängd projekt fram inriktade på gudstjänstförnyelse.¹³

I samband med försöksverksamheten hade en lång rad nya mässordningar ställts samman. Produktionen av nya ordningar fortsatte även efter handboken antagits och ett antal förslag publicerades under 1990-talet i tillägg till kyrkohandboken.¹⁴ I många prästers hyllor står fortfarande de fyra tjocka volymer med gudstjänstförslag för olika delar av kyrkoåret som togs fram av sedermera biskoparna Tony Guldbrandzén och Martin Modéus.¹⁵ Men många mässor växte också fram underifrån, i församlingar eller andra sammanhang. Själv studerade jag i min doktorsavhandling ”kvinnogudstjänster”, som vuxit fram på kritisk feministteologisk grund. Ofta var det nattvardsmässor, inte sällan firade ekumeniskt under namn som ”Gudstjänst i kvinnoperspektiv”.¹⁶

Internationella influenser inspirerade också till speciella mässformer, framvuxna ur befrielseörelser i exempelvis Latinamerika eller Sydafrika. Församlingsresor till de ekumeniska kommuniteterna i Taizé i Frankrike och Iona i Skottland inspirerade till efterföljd i den egna församlingen. Särskilt Taizémässor blev vanliga och firades 2002 vid enstaka tillfällen eller mer regelbundet i två tredjedelar av församlingarna.¹⁷

Lena Petersson samlade i början av 2000-talet sammanlagt 65 mässordningar som tillkommit sedan 1986 och analyserade åtta av de mest kända och använda. Intentionen till delaktighet är slående, konstaterar hon. Däremot följer mässorna i stort sett en traditionell struktur, dock

med undantaget att stora förändringar många gånger görs i gudstjänstens inledning, framför allt när det gäller bönen om förlåtelse och kyriet. Musikaliskt rymmer de nya mässorna en betydande bredd.¹⁸

Kroppsliga uttryck och individens tolkning

Det var i denna situation, några år efter att den nya kyrkohandboken 1986 hade tagits i bruk, som de första Sinnesrogudstjänsterna började firas, ofta med många moment av rörelse, skrivande av bönelappar, ljusständning och personlig förbön, ibland med smörjelse med olja. Detta är exempel på en mer generell förskjutning från ord till olika kroppsliga uttryck, som ofta drevs på av de nya gudstjänstformerna.¹⁹ Förändringarna är inte handboksreglerade och inte så lätta att fånga vare sig i undersökningar eller i ord, men en utgångspunkt är den redan nämnda påverkan av ny musik och nya instrument, som efter hand accelererat. Dans och kyrkospel har blivit vanligare, liksom mer frekvent bruk av processioner.

Den förmodligen största förändringen i kyrkorummen under perioden är införandet av ljusbärrare, som knappast alls förekom före 1968, men i början av 2000-talet fanns i nio av tio kyrkor.²⁰ Ljusständning blev vanligare som ett led i gudstjänstfirandet. Jämfört med den ensidigt mottagande hållning som förväntades av deltagarna några decennier tidigare är skillnaden slående. Detta kan vara en delförklaring till de starka upplevelser av något nytt och annorlunda, som ger individen större frihet, som Petra Pousard noterade hos sina informanter. Förskjutningen mot andra kommunikationsformer än verbalt lyssnande ökar påtagligt individens utrymme för att lägga in egna behov och egna tolkningar i det som sker i gudstjänsten.

¹³ Se avsnittet Gudstjänst som problem och projekt i Edgardh, 81-83.

¹⁴ Tillägg till *Den svenska kyrkohandboken III-IV. Temamässor/temagudstjänster. Särskilda gudstjänster*. Mitt i församlingen 1993:4 (Stockholm: Svenska kyrkans församlingsnämnd, 1993).

¹⁵ Tony Guldbrandzén och Martin Modéus, *Gudstjänst. Handbok för församlingens gudstjänster. 1, 2, 3 och 4* (Stockholm: Origo, 1992 och 1993).

¹⁶ Ninna Edgardh Beckman, *Feminism och liturgi. En ecklesiologisk studie*. Diss. Uppsala Universitet (Stockholm: Verbum, 2001).

¹⁷ Gustafsson, 129-130.

¹⁸ Lena Petersson, *Kärlekens måltid. En studie av mässliturgier i Svenska kyrkan perioden 1986-2004*. Diss. Lund University (Lund: Centrum för teologi och religionsvetenskap, 2005).

¹⁹ Edgardh, 114-121.

²⁰ Nils-Arvid Bringéus, *Den kyrkliga seden* (Stockholm: Carlsson bokförlag, 2005), 185-193.

Mättnad vid förändring

Det gick inte mer än tio år innan Svenska kyrkan 1997 kände behov av att se över kyrkohandboken. I bakgrunden fanns allmänna faktorer som den snabba samhällsförändringen, men också mer specifika som den pågående skilsmässan från staten och den pågående bibelöversättningen, som år 2000 skulle resultera i en ny helbibel. Kommittéer tillsattes år 1997 för att revidera såväl bönbok, som evangeliebok och kyrkohandbok. Ett förslag till ny handbok presenterades år 2000 och prövades i ett antal församlingar. Dock presenterades förslaget till kyrkohandbok aldrig för kyrkomötet utan processen sköts upp. Till de mer kontroversiella delarna av förslaget hörde försöken att införa ett mer könsinkluderande språk, bland annat genom att reducera antalet manliga pronomen om Gud, liksom antalet tilltal med maskulin bestämning, som Herre och Fader. Dessa förslag väckte starka känsloreaktioner och uppfattades av vissa röststarka krafter som ett hot mot hela den kristna bönetraditionen, medan andra kritiserade förslaget för att inte gå tillräckligt långt.²¹

Samtidigt skedde återigen en viss förskjutning i diskussionsläget inom kyrkan. Röster började höras som gav uttryck för en mättnad vid den ökade mångfalden och en trötthet inför försöken att med nya och mer tematiska och målgruppsinriktade ordningar locka fler deltagare till gudstjänsterna. Pendeln slog i viss mån tillbaka. Fredrik Modéus och brodern Martin Modéus hade några år in på 2000-talet framgång med böcker som understryker värdet av den återkommande högmässan, som bygger församling från söndag till söndag och som åtminstone teoretiskt samlar ”alla”, även om i realiteten bara någon procent av de kyrkotillhöriga faktiskt in-finner sig. Framför allt Martin Modéus formulerade också kritik mot att de nya gudstjänstformerna ibland tenderade att bli ”producentstyrda” och ”evenemangsinriktade” och kanske till och med spelade med i den allt starkare inriktningen i samhället på snabba upplevelser.²²

²¹ Edgardh, 154-160.

²² Fredrik Modéus, *Mod att vara kyrka – om församlingsbygge och kyrkans identitet* (Stockholm: Verbum, 2005); Martin Modéus, *Mänsklig gudstjänst. Om*

Mot denna bakgrund återupptogs år 2006 den avbrutna revisionen av kyrkohandboken, med delvis samma direktiv som tidigare, men också med ett uppdrag att teologiskt reflektera över hur en ny kyrkohandbok skulle kunna utarbetas i den radikalt annorlunda situation som uppstått. Kyrkostyrelsen väcker i sina direktiv frågan hur det är möjligt att hålla samman gudstjänstlivet med hjälp av en kyrkohandbok i en situation av en sådan mångfald alternativ och lokala variationer och hur denna bok i så fall ska kunna ge uttryck för Svenska kyrkans tro, bekännelse och lära, så som kyrkoordningen stadgar.²³ Liknande frågor formuleras parallellt, men då mer i artikelform, med avseende på psalmboken.²⁴ Reflektionsprocessen resulterar i ett dokument med grundprinciper för handboksarbetet och ett förslag till en gemensam grundordning, men med många fakultativa delar, för gudstjänst i Svenska kyrkan.²⁵ Mot bakgrund av dessa dokument utarbetar kyrkokansliet ett förslag till ny kyrkohandbok, som kyrkostyrelsen år 2012 beslutar att skicka ut på remiss, för att prövas i ett antal försöksförsamlingar kyrkoåret 2012-2013. Denna försöksverksamhet pågår när denna artikel skrivs. Signifikant är att bokens föreslagna titel är *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan*.²⁶

Sinnesrogudstjänsten och kristen recovery

Den första Sinnesrogudstjänsten firades den 27 september 1992 i kapellet på Betelseminariet i

gudstjänsten som relation och rit (Stockholm: Verbum, 2005).

²³ Edgardh, 169-171.

²⁴ Per Olof Nisser och Sven-Åke Selander, ”Den svenska psalmboken 1986 i Svenska kyrkan”, 11-43 i *Psalm i vår tid. Svenskt gudstjänstliv 81* (2006).

²⁵ *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp och Mässans grundordning* (2009), URL = <<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=710964>>

²⁶ *Förslag. Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, del 1; Förklaringar till Förslag. Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, del 1; Förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del 1. Musikvolym*, Svenska kyrkans utredningar 2012:2 (Uppsala: Svenska kyrkan, 2012).

Bromma.²⁷ Initiativet kom från baptistpastorn och författaren Harry Månsus, också initiativtagare till det som kom att kallas Brommadiologen, ett dialogforum för sökande efter en befriande andlighet.²⁸ Som andlig vägledare vid Noors behandlingshem för missbrukare kom Månsus i kontakt med Minnesotamodellen och tolvstegsmetoden för behandling av alkoholism.²⁹ Metoden utvecklades i USA under 1930-talet som en självhjälpsmetod för alkoholister, men har efterhand tillämpats på allt fler former av missbruk och dysfunktionella livssituationer.³⁰ Svenska Wikipedia länkar i juli 2013 till tolv typer av grupper verksamma i Sverige.³¹

I *Boken om recovery* berättar Månsus om den andliga längtan han mötte bland missbrukarna, men också om den hemlöshet i förhållande till etablerade kyrkor och samfund som många gav uttryck för.³² Ett av skälen till Sinnesrogudstjänstens livskraft har med all säkerhet varit att de formats av och i nära dialog med människor som själva känt ett livsavgörande behov av den gudstjänst de varit med och utvecklat. Baptistpastorn Larsåke W. Persson, författare till en bästsäljande bok om Sinnesrobönen på svenska, skriver att det efter några år var möjligt att gå på Sinnesrogudstjänst så gott som varje söndag i Stockholm och att gudstjänstformen redan då hade spritts inte bara i Stockholm utan också över landet.³³

Persson understryker ”tvåspråkigheten” som en nyckel. Gudstjänsterna talar både tolvstegsrörelsens och den kristna traditionens språk. Från tolvstegsrörelsen hämtades Sinnesrobönen, san-

nolikt skriven av den amerikanske teologen Reinhold Niebuhr på 1940-talet.³⁴ Men också sättet att be den, som avslutning på gudstjänsten, stående i en cirkel, hållande varandras händer, hämtades från tolvstegsrörelsen. Ett annat inlån är delandet, eller livsberättelsen, i början av gudstjänsten. Ofta inleds berättelsen med en presentation: ”Hej, jag heter NN och jag är (alkoholist, narkoman, eller liknande, ibland även syndare)”. Församlingen hälsar tillbaka ”Hej NN” och tackar den som delat efteråt, ibland med en applåd. Delandet har varit centralt i tolvstegsrörelsen ända från början och har i sin tur rötter ännu längre tillbaka till den kristna Oxfordgrupprörelsen, som influerade tolvstegsrörelsen och där delande i form av personliga bekännelser var en central komponent.³⁵

Sinnesro som själavårdande miljö

Det kanske viktigaste inflytande från tolvstegsrörelsen på Sinnesrogudstjänsten har att göra med den ”själavårdande atmosfär” som beror på att deltagarna kommer ”inte för att dölja sina sår och ärr utan för att kännas vid dem”.³⁶ Gudstjänsten ger utrymme för den mänskliga erfarenheten så som den är, utan försköning och omskrivningar. Ett tillfälle där detta blir tydligt är i förbönen, där det är vanligt att deltagarna får skriva sina egna böner på lappar, som sedan läses högt om de inte vikts ihop. Den närhet till människors verkliga problem som delandet och förbönslapparna ger kan förklara den upplevelse av ärlighet som Petra Pousard framhöll i sin sammanfattning av ett antal deltagares intryck av sinnesrogudstjänsten. Här finns ett släktskap med de gudstjänster jag själv studerat, där kvinnors livssituation på ett speciellt sätt lyfts fram. Detta ger gudstjänsterna en särprägel i förhållande till Svenska kyrkans gudstjänsttradition, där inga personliga inslag brukat förekomma och där man av tradition snarare tagit på sig finkläderna för att visa upp sin bästa sida om söndagen, än visat sin sårbarhet. Idag kanske inte

²⁷ Larsåke W. Persson, ”Sinnesrogudstjänst – nytt påfund eller pånyttfött bönemöte”, 55-73 i *Boken om recovery*, (red. T. Andersson; Örebro: Libris, 1999), 56.

²⁸ URL = <www.brommadiologen.se/bakgrund>.

²⁹ Tolvstegsbaserad behandling ingår i Socialstyrelsens nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård från 2007, URL = <<http://www.socialstyrelsen.se/evidensbaseradpraktik/sokimetodguidenfor-socialarbete/tolvstegsbehandling>>.

³⁰ Rönnberg, 28-78.

³¹ URL = <<http://sv.wikipedia.org/wiki/Tolvstegsprogram>>

³² Harry Månsus, ”Arvet”, 26-44 i *Boken om recovery*, (red. T. Andersson; Örebro: Libris, 1999).

³³ Persson, 56f.

³⁴ Elisabeth Sifton, *The Serenity Prayer: Faith and Politics in Times of Peace and War* (New York: W.W.Norton & Co, 2003), 10.

³⁵ Rönnberg, 45.

³⁶ Persson, 62.

många har söndagskostymen på sig i kyrkan, men kvar finns ändå en anda av att, precis som i andra offentliga rum, visa upp sina starkaste sidor, de som samhället värderar, snarare än sin nöd. När enskilda livsöden blir synliga i sårbarhet och gudslängtan gör det något med atmosfären i gudstjänsten. Delandet blir ett sätt att markera att i gudstjänsten gäller ett annat normsystem.

Gud, så som vi uppfattar Gud

De tolv steg som Minnesotamodellen bygger på härrör från 1930-talet då Anonyma Alkoholister växte fram i USA. De första stegen handlar om att erkänna sin oförmåga att hantera sitt missbruk. Det tredje steget handlar om att lägga sin vilja och sitt liv i Guds händer, ”sådan vi uppfattade honom”. Det handlar om ett tydligt överlämnande till Gud, men inte så som Gud förkunnas inom en viss religion. Tolvstegsrörelsen är öppen för alla, oavsett religiös tillhörighet. För den som inte tror på en Gud som skapar och upprätthåller världen kan överlåtelsen till och med rikta sig till tolvstegsgemenskapen i sig. Det viktiga är att missbrukaren ger upp sin föreställning om att kunna hantera sitt missbruk själv och gör sig beredd att ta emot hjälp från en kraft som är större.

Tolvstegsrörelsen har samtidigt en tydligt andlig karaktär, som tagits till vara inom det som kommit att kallas kristen *recovery*, ett lån från engelskan, som kan betyda att tillfriskna, återhämta sig, eller återvinna hälsan.³⁷ I Sverige har *recovery* framför allt burits av Brommadiologen och kommit att nära förknippas med Sinnesrogudstjänsterna. Den egentliga tolvstegsrörelsens religiösa neutralitet betonas dock starkt av Harry Månsus. Tolvstegsrörelsen och gudstjänsterna måste tydligt hållas isär, för att inte äventyra tolvstegsrörelsens grundprinciper.³⁸

³⁷ Kristen *recovery* är en rörelse som är stark i USA och som utvecklats ur lärdomar och inspiration som vuxit fram i mötet mellan tolvstegsrörelsen och kristen själavårdstradition. Helena Rönnbergs ovan nämnda doktorsavhandling från 2007 undersöker rörelsens framväxt och utveckling i Sverige.

³⁸ URL = <<http://www.mansus.se/sinnesrogudstjanster.html>>

Samtidigt har den konfessionella öppenheten i tolvstegsrörelsen påverkat Sinnesrogudstjänsterna, så till vida att de präglats av en öppen hållning för olika tro och för andligt sökande. Jag noterade ovan att det finns drag i gudstjänstformen som hjälper till att ge rum för individens egen tolkning. Det bör kanske understrykas att öppenheten handlar om deltagarna, inte om att kyrkan som ansvarig för gudstjänsten ska förändra sin grund.

Sinnesro i Svenska kyrkan

Sinnesrogudstjänsterna uppstod utanför alla former av församling, i en lånad lokal på Betelseminariet, men blev så småningom naturliga inslag i både enskilda samfunds, ekumeniska och svenskkyrkliga sammanhang. Den första Sinnesrogudstjänsten i Svenska kyrkan leddes av Lars-Åke Lundberg och ägde rum i Allhelgonakyrkan på söder i Stockholm. Ofta är det präster med egen erfarenhet av missbruk och tolvstegsarbete som varit drivande i att föra traditionen vidare till Svenska kyrkans församlingar.³⁹

Någon nationell samordning av Sinnesroarbetet i Svenska kyrkan finns inte. Facebookgruppen *Sinnesrogudstjänst* annonserar gudstjänster över hela landet, dock inte alls fullständigt. Det vanligaste förefaller vara att gudstjänsterna firas en vardagskväll i månaden, men åtminstone i Karlskrona, Malmö och Göteborg firas gudstjänst varje vecka. Mitt intryck är att den beskrivna öppenheten för andligt sökande präglar också gudstjänsterna i Svenska kyrkan.⁴⁰

De första Sinnesrogudstjänsterna firades utan nattvard, men nattvardsmåltid har blivit ett naturligt inslag efter hand och då med alkoholfritt vin eller druvjuice.⁴¹ På Brommadiologens hemsida annonseras Sinnesrogudstjänster i Stockholmsområdet, med markering huruvida de in-

³⁹ För en diskussion om spridningen inom Svenska kyrkan, se Rönnberg, 255.

⁴⁰ Så annonserar exempelvis Årsta kyrka: ”Sinnesrogudstjänsten är öppen för dig som söker Gud, inre lugn eller sinnesro. Du kan komma som du är och behöver inte vara kristen för att delta.” URL = <<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=694234>>.

⁴¹ Persson, 69-70.

kluderar nattvard och båda formerna förefaller där ungefär lika vanliga.

Sinnesrogudstjänsterna är nära besläktade med andra mässor inom Svenska kyrkan som utvecklats ur ett diakonalt arbete bland missbrukare och hemlösa. Ett exempel är arbetet i Clara kyrka alldeles intill Centralstationen i Stockholm.⁴² Ett annat exempel är de soppmässor som sedan många år firas vid Samariterhemmet i Uppsala i samverkan mellan Uppsala stadsmission och Uppsala domkyrkoförsamling, liksom i Johanneskyrkan, som drivs av Stadsmissionen i Göteborg.⁴³ Liknande mässor förekommer också i församlingar på andra platser i landet.

Ytterligare en besläktad form är Allhelgonamässan i Allhelgonakyrkan i Stockholm, med prästen Olle Carlsson som initiativtagare.⁴⁴ Allhelgonamässan firades första gången 1999 och rönste snabbt stor popularitet. Den är tydligt influerad av tolvstegsrörelsen och Sinnesrogudstjänsterna, men firas under annat namn för att markera att den ”är öppen för alla och har många bottnar”.⁴⁵

Till skillnad från de andra gudstjänstformerna har Allhelgonagemenskapen och framför allt dess företrädare i Olle Carlsson, numera kyrkoherde i Katarina församling, ett teologiskt program som syftar bortom den egna gudstjänstgemenskapen. Olle Carlsson har gett ut flera böcker som anknyter till tolvstegsrörelsen, men som samtidigt visar på metodens allmängiltighet och relevans som andlig förnyelse för människor i det sekulariserade Sverige; de ”normalstörda” som Carlsson skriver.⁴⁶ I sin bok om Allhelgonamässan presenterar Blomgren och Carlsson en teologisk plattform som vuxit fram ur firandet av mässan. De understryker att kristen tro handlar om tillit och hopp och framhåller människans

och skapelsens behov av läkande, snarare än förlåtelse. Likaså understryks starkt varje människas behov av att inte bli påtvingad några färdiga svar.⁴⁷

Sinnesromässa som huvudgudstjänst

Larsåke W. Persson varnade redan 1999 för att Sinnesrogudstjänsterna skulle förlora sin kraft om de assimilerades av de etablerade traditionerna. Många frågar sig varför inte *alla* gudstjänster kan ha samma atmosfär, skriver han, men för dem som funnit ett andligt hem i sinnesrogudstjänsterna menade han att ”blotta tanken på en sådan utveckling upplevs som ett verkligt hot”.⁴⁸ Detta var en risk vi var tvungna att beakta när vi hösten 2012 funderade över Sinnesrogudstjänstens framtid i Salabackekyrkan i Uppsala, där den, som ett åtagande inom Uppsala Kristna Råd, firats en gång i månaden i mer än tio år.

För några år sedan skedde dock ett generationsskifte som urholkade kärnan i sinnesroarbetet. Samtidigt hade en önskan växt fram att inte längre skifta mellan olika gudstjänsttyper, och därmed olika gudstjänstfirande gemenskaper, från söndag till söndag. Detta ifrågasatte också Sinnesrogudstjänstens plats som en månatlig gudstjänst. När församlingen fick möjlighet att delta som försöksförsamling för det nya handboksförslaget ställdes den fråga på sin spets som en längre tid hade börjat pocka på en lösning: Vad gör vi med Sinnesromässan?

Frågan hade också att göra med den större frågan om distriktskyrkans roll i ett förändrat Uppsala. Salabackekyrkan byggdes på 1950-talet, när Uppsala förtätades och den gamla elvahundratalskyrkan i sten ute på landet började kännas otillräcklig. Folkkyrkan hade en självklar hemmahörighet i den stadsdel där huvudgatan och torget den mynnar i, fick namn av den socialdemokratiska statsministern Hjalmar Branting. Runt torget har gatorna namn efter folket; skomakarna och byggmästarna, ritarna och murarna. Vid Skomakarbergets fot ligger kyrkan, med den

⁴² Sahlberg 2000; www.clarakyrka.se.

⁴³ URL = <<http://www.uppsalastadsmission.se/soppmassa>>; <<http://www.stadsmissionen.org/detta-gor-vi/gavofinansierat/st-johanneskyrkan/>>.

⁴⁴ Blomgren och Carlsson; Rönnberg, 264-269; Mats Rydinger, *The Vulnerable Power of Worship. A Study of a Power Approach to Contextualization in Christian Worship*. Studia Missionalia Svecana. Diss. (Lund: Lunds Universitet, 2006), 229-332.

⁴⁵ Blomgren och Carlsson, 77.

⁴⁶ Olle Carlsson, *12 steg för hopplösa. Livsförändring på djupet* (Stockholm: Bonnier fakta, 2012), 10.

⁴⁷ Else Blomgren och Olle Carlsson, *Hej och välkommen till Allhelgonamässan*, (Stockholm: Verbum, 2009), 176f.

⁴⁸ Persson 1999, 71.

för sin tid djärva lösningen med kyrkorum och församlingshem sammanbyggda till ett.

Ofta möts jag av församlingsbor som glada berättar att de både döpts och konfirmerats i denna kyrka. Men idag är kyrkans roll inte längre självklar. Folkhemmets trygghetsnät har luckrats upp och ersatts av individuell valfrihet. Som kyrka söker vi en ny roll i konkurrens mellan olika tjänsteproducenter. Barnen som växer upp i de många nya hus som byggs i Sala backe idag rör sig över hela staden, när de inte rör sig över världen med hjälp av datorer och smarta telefoner. Deras föräldrar pendlar till sina jobb och familjen storhandlar på söndagen i något av stadens många köpcentra, snarare än går till kyrkan. De mest rotfasta är de som av olika skäl är daglediga. Dem ser vi ganska ofta i våra lokaler; långtidssjukskrivna, pensionärer och arbetslösa, liksom de föräldralediga som kommer med sina barn till Öppen förskola. Konfirmandarbetet bedrivs däremot sedan länge i samverkan över hela Uppsala. Sådan samverkan blir framtidsmodellen när fem stadsförsamlingar från årsskiftet går samman i Uppsala pastorat. För de enskilda kyrkorna gäller det att balansera mellan det fortsatta behovet av tillgänglighet för de närboende och behovet av profilering i förhållande till människor som vill hitta en kyrka och en gudstjänstform där de känner sig hemma, snarare än där de bor.

Beslutet blev att satsa, snarare än lägga ned. Från och med 1 advent 2012 firas, som del av försöksverksamheten med den nya kyrkohandboken, Sinnesromässa som huvudgudstjänst varje söndag året om. Det speciella med beslutet är att församlingen därmed valt att lyfta till en jämställd plats i församlingens gudstjänstliv den mässa som växt fram under lång tid i samverkan med några av samhällets mest utsatta. Motivet är att Jesus Kristus själv identifierade sig med sin tids mest marginaliserade och behövande och att vi därför som kyrka är kallade att göra det samma.

Parallellt firas som tidigare högmässa i den medeltida Vaksala kyrka och gudstjänster som fungerar bättre för familjer med små barn i distriktskyrkan i Årsta. Beslutet att fira Sinnesromässa varje söndag förbereddes i personalgrupp och samlingar för volontärer och gudtjänstdeltagare. Musik och texter är delvis hämtade från

det nya handboksförslaget, men i huvudsak följs mönstret från hur gudstjänsten firats sedan gammalt. Kontinuiteten är viktig.

Sinnesro som andlig förnyelse

Vart försöket leder är för tidigt att säga, men runt mässan växer ett diakonalt arbete med volontärgrupper, föreläsningkvällar och samtalsgrupper. Efter mässan serveras en enkel måltid. Ingen ska behöva gå hungrig hem. Samtidigt brottas vi med den utmaning både Larsåke W. Persson och Petra Pousard formulerar och som handlar om att inte använda sinnesrokonceptet för att öka kyrkans popularitet, utan snarare våga låta oss på djupet förändras av den andliga förnyelsepotential mötet med tolvstegsrörelsen rymmer. Pousard skriver: ”Man har från kyrkans sida varit snabb att ställa sina resurser till förfogande i dessa lokaler och liknande. Naturligtvis är detta positivt men inget möte eller någon dialog kan egentligen ske förrän båda sidor erkänner sina behov och delar med sig av sitt till varandra. Så länge det är frågan om dom som inget har men behöver och vi som har men inget behöver så kan inget möte ske”.⁴⁹

Förnyelserörelser i den kristna traditionen har ofta handlat om att en grupp människor eller en aspekt av den kristna tron blivit marginaliserad och därmed behövt föras i kontakt med centrum på nytt för att traditionen ska leva. Så kan också kyrkans möte beskrivas, både med den feministiska rörelse jag själv varit del av och med tolvstegsrörelsen.

Marginal och centrum i kristen tro måste ständigt leva i samspel, helt enkelt därför att centrum i kyrkan är Jesus Kristus, som själv rörde sig i sitt samhälles och sin religiösa traditions utkant, identifierade sig med samhällets minsta och lyfte fram deras perspektiv som normerande. Centrum i kristen tro finns i periferin. Däri ligger också en självkritik, för så snart periferin görs till ett alltför stabilt centrum utmanas den – av Kristus själv – att på nytt rikta blicken utanför cirkeln. Frågan har ställts i många artiklar de senaste åren, hur vägen framåt ser ut för Svenska kyrkans församlingar. Vissa menar att kyrkan i

⁴⁹ Pousard, 22.

första hand måste tjäna de många svenskar som tillhör kyrkan, men inte har en aktiv tro och inte regelbundet deltar i gudstjänster. Andra vill snarare bygga församling med hjälp av den mindre grupp som samlas till söndagens högmässa. Allhelgonamässan förefaller att ha funnit en väg mellan dessa poler, där ”sekulariserade människor... hittat en tolkning av kristen tro som öppet upp för ett bejakande av kristendomen”.⁵⁰

I församlingens funderingar kring momenten i Sinnesromässan i förhållande till handboksförslaget krav på en huvudgudstjänst har två moment trätt fram som brännpunkter. Endast undantagsvis kan huvudgudstjänst firas utan att den apostoliska trosbekännelsen läses. Vi har sett detta undantag som nödvändigt, med samma argument som Blomgren och Carlsson hänvisar till i fråga om Allhelgonamässan: ”Var och en som sitter i kyrkbänken har frihet att tänka och tro som den vill. Det är den gemensamma längtan efter sanning, kärlek, upprättelse och mening som förenar. Med detta förhållningssätt kan man inte samtidigt be människor läsa en trosbekännelse, som på ett föråldrat språk talar om vad man skall tro på när det gäller vad som händer med Jesus före och efter hans död”.⁵¹

Trosbekännelsens ord är svårsmälta i en sekulariserad storstadsmiljö på 2000-talet, särskilt för den som från början har svårt att tro på sin rätt att höra till. Men lika utmanande kan erfarenhetens auktoritet vara för en kyrka van att uppträda i finkostym. Möjlighet till ett delande av en personlig berättelse fanns med i det förslag till grundordning för mässa i Svenska kyrkan som sändes på remiss efter första steget i processen mot en ny kyrkohandbok för Svenska kyrkan år 2010. Förslaget avvisades med kraft av domkapitlet i Skara, som skrev att ”Mötet med Gud

är...viktigare än mötet med en enskild församlingsmedlems personliga erfarenheter” och att delandet ”skulle ge ett alldeles för personligt eller snarare privat förtecken till det som ska vara allas gemensamma gudstjänst” och därmed motverka klargörandet ”att gudstjänsten firas i möte med Gud i Jesus Kristus och i den världsvida kyrkans gemenskap”.⁵²

I Salabackekyrkan har vi delande varje söndag. Många gånger handlar det om vägen ut ur missbruk eller om arbetet i något av de tolv stegen. Men det kan också handla om människors kamp med andra typer av svårigheter, som fysisk eller psykisk sjukdom, att få ett svårt sjukt barn, att komma som flykting till ett nytt land, skammen att inte vara älskad, eller vägen till en personlig gudstro. Delandet knyter på detta sätt tydligt an till tolvstegsörelsen, men vidgar perspektivet till att gälla vårt behov av Gud i olika former av utsatthet. Berättelserna väcker både tårar och skratt, men kan också utgöra starka vittnesbörd om trons kraft.

Blomgren och Carlsson skriver att de som kommer till Allhelgonamässan är de som kommit i kontakt med sin egen utsatthet och maktlöshet och att denna kontakt ofta är ett första nödvändigt steg mot läkande. Behovet av läkedom är personlig, men kan också vara ett strukturellt behov i både kyrka och samhälle. Att lyfta Sinnesromässan till huvudgudstjänst tydliggör en syn på människan som både oändligt stark och oändligt svag och som helt beroende av Gud i både styrka och svaghet. Därmed gestaltar den ett profetiskt budskap som har med människors livsvillkor att göra i en tid och ett samhälle när människovärdet blivit konkurrensutsatt och sinnesro är en existentiell bristvara.

⁵⁰ Blomgren och Carlsson, 15.

⁵¹ Blomgren och Carlsson, 136-137.

⁵² Remissvar från Domkapitlet i Skara, 27/4 2010, avseende Den svenska kyrkohandboken, steg 1. URL = <<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=710969>>, 5.

Summary

In the year 2000 state and church were separated in Sweden. For the Church of Sweden this marked the end of many centuries as a state-church in a society characterized by high religious and cultural uniformity. What slowly emerges is an independent community of faith, a community in search of its role side by side with others in an increasingly diverse society. The present article deals with the ritual side of this change. During the last decades of the 20th century the ritual uniformity of the liturgy that was characteristic up to the 1960s was gradually loosened up and replaced by experimentation and increasing diversity. The article describes and discusses this ritual change from a theological point of view, focusing on the so called *Serenity prayer services* which carry many of the traits characteristic of the emerging new forms of liturgy within the Church of Sweden. The services are named after the prayer of serenity used in the twelve-step recovery program for overcoming addiction, compulsion, or other behavioral problems. These services started outside of any denominational affiliations in 1992 in response to the spiritual needs of people in the program in search of a religious home. Ten years later, Serenity prayer services were celebrated occasionally or more frequently in one fourth of the Church of Sweden parishes. The article suggests that they should be respected as a source of spiritual renewal and healing, not only for the participants, but for a church and society in deep need of the gift of serenity.